

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA AMERİKAN BOARD OKULLARI VE ERMENİLER

Esra Danacıoğlu

Amerikan Okulları sayısal çoklukları, özellikle Ermeniler arasında tutunarak Anadolu içlerine doğru yol almış olmaları ve bunun sonucunda ulaştıkları coğrafi yaygınlıkla imparatorluğun XIX. yüzyıl içerisindeki değişimlerinin anlaşılmasında dikkate değer bir yere sahiptir.¹ Bu çalışma, Anadolu'daki Amerikan eğitim dizgesine üç temel sorudan bakma amacıyla kaleme alınmıştır. Bunlardan ilki, tüm koordinatları farklı bir uygarlığın ana renklerini taşıyan bir eğitim-öğretim tarzının, bir insan yetiştirme üslubunun, yani Amerikan eğitim dizgesinin, nasıl olup da Ermeniler arasında tutunabilmiş olduğudur. İkincisi bütünüyle yabancı ve etkileri açısından imparatorluğun varlığı aleyhine işleyen bir süreçte etki sahibi olan Amerikan Okulları'na Osmanlı yönetiminin bakışıdır. Üçüncüsü ise -sonuç bölümünde tartışılacak olan- bu okullar silsilesinin doğrudan ve dolaylı etkilerinin neler olabileceği üzerinedir.

¹ Bu nedenle okullar pek çok değerli çalışmanın konusu olmuştur. Örneğin, bkz. Uygur Koçabaşoğlu, **Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika: XIX.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları**, İstanbul, 1989, _____ "Amerikan Okulları" **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, II/s.495-500, _____, "Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX.Yüzyılda Amerikan Yüksek Okulları", **Bahri Savcı'ya Armağan'dan Ayrı Basım**, Ankara, 1988; Seçil Akgün "Amerikan Misyonerlerinin Ermeni Meselesinde Rolü" **AÜ TsTED** yıl: 1, sayı:1 ayrı basım, Ankara,1988; _____, "The Turkish Images in the Reports of American Missionaries in the Ottoman Empire", **The Turkish Studies Association Bulletin** XIII (Fall 1989) sayı: 2/ss.91-106; _____, "Amerikan Misyonerlerinin Anadolu'ya Bakışları" **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi** , Sayı:3 (Ocak 1992) ss.1-16.; Bilal Şimşir, "Ermeni Propogandasının Amerika Boyutu Üzerine", **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu**, 8-12 Ekim 1984, Ankara 1985 s.79-124; Doç.Dr.Adnan Şişman, **Osmanlı Devleti'nde XX.Yüzyıl Başlarında Amerikan Kültürel ve Sosyal Müesseseleri**, Balıkesir, 1994; İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler", **Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Dergisi**, XIV/3, (1981) s.87-96

American Board Ve Osmanlı Topraklarına Yöneliş

19.yüzyıl Amerika için tam bir Protestanlık çağıydı. Erdem yalnızca Tanrı için yapılanlarda vardı. Örneğin, bütün Amerika'da fakülte ve kolej yöneticilerinin onda dokuzu ve öğretmenlerin çoğu din adamıydı. 1834 yılına kadar herkes kiliselere yardım etmekle yükümlü olduğu gibi Kuzey Amerika'da kilise, yasa gücü ile okulları ve öğrencileri teftiş etmek yetkisine sahipti.² Halkın İncil'in terimleriyle düşündüğü böyle bir ortamda misyoner örgütleri, arkalarında -sanılanın aksine devleti değil- kitlesel bir halk desteğini kolaylıkla bularak kök salabildi.

Anadolu'nun ücra köşelerine kadar uzanan Amerikan Okulları, bölgede çok sayıda misyoner örgütü çalışıyor olsa da, bir örgüte; 1810 yılında Boston'da kurulan *American Board of Commissioners for Foreign Missions*'a aittir. Amerikan Board'ın kuruluşunu sağlayan dürtü -50.yıl kitaplarına göre- "*Andover Teoloji Semineri'ndeki bir takım genç insanların kafir dünyaya İncil vaaz etme isteği*"³ ydi. Amerika'nın özgün sosyal, ekonomik ve coğrafi koşullarıyla İngiliz Püriten geleneğinin bir araya gelişi sonucu, bu ülkede din, bütünüyle devlet denetimini ve müdahalesinden bağımsız olarak örgütlendi. Bu, Kuzey Amerika'daki püriten-separatist geleneğe dayalı olarak kurulan American Board için de geçerli oldu. Örgüt, yalnız bir hıristiyanlık, gündelik hayatın rasyonalizm içerisinde görülmesi, "dinde cumhuriyetçilik" gibi ilkelere dayalıydı.⁴

² H.David Finnie, *Pioneers East; The Early American Experience in the Middle East*, Cambridge, 1967, s.112-113

³ *Memorial Volume of the First Fifty Years of the American Board of Commissioners for Foreign Missions*, Boston, 1861, s.41

⁴ Amerikan dinsel yaşamının iki belirgin özelliği kökenindeki İngiliz etkisi ve bu yaşamın içinde geliştiği toplumsal ve ekonomik koşullardır. Bunlardan birincisi Amerikan Protestanlığı'nın mezhep dokusunu sağlarken, diğeri daha çok bu mezheplerin örgütlenme, özellikle birey ile din ve kilise arasındaki ilişki tarzını belirlemiştir. Kısaca durumu şöyle özetlemek mümkündür: İngiltere'de halkın çoğunluğu Anglikan Kilisesi'ne mensuptur. Amerikan Kolonilerinde ise durum tam tersidir. Püritenlik İngiliz Reformasyonu ile başlayan bir süreç içerisinde doğmuştur. İngiliz Yönetimi, İngiliz Kilisesi'nin Roma'dan kopuşunu mümkün olduğunca yumuşak gerçekleştirmeyi ve mevcut dinadamları sınıfını muhafaza etmeyi uygun görünce, bu sürece tepki gösteren "pure" Protestanlar kilise içerisinde kalıp onu içerden reforme etmeyi amaçladılar. Daha radikaller ise Separatistler adını alarak Anglikan Kilisesi'nden koparak, 16.yüzyılın ikinci yarısında kendi kiliselerini kurdular. Baskılar sonucunda İngiltere'den önce Hollanda'ya sürüldüler, 17.yüzyıl başlarında ise kitleler halinde Amerika'ya göç ettiler. Onları İngiltere'den göçen Püritenler izledi. American Board örgütünün ortaya çıktığı Massachussets bölgesindeki dini yapılanma bu sözkonusu radikal protestan geleneğine dayalıydı. American Board separatist çizgide gelişen Kongregasyonalizmi temel ilke olarak benimsedi. Kongregasyonalizmde mahalli cemaatler örgütlenme birimi ve kilise yönetiminin kaynağıdır. Her mahalli cemaate kendi din görevlilerini seçme ve kendilerini ilgilendiren işleri dışarıdan herhangi bir denetim olmaksızın yürütme gibi sorumluluklar verilmiştir. Bu örgütlenme biçimi 'dinde cumhuriyetçilik' ve 'adem-i merkeziyetçilik' ilkelerini oluşturur. Bu kısmen demokratik dini örgütlenme biçimi Amerika'nın kendi sosyo-ekonomik koşulları tarafından da beslenmekteydi. Amerika'nın koşulları "toplumun önemini başta tutan bir hayat tarzından ayrılıp, doğal koşullar dolayısıyla kişinin önemini gözetten bir yaşam tarzına" uymayı zorunlu kılıyor, aynı koşullar örgütlü ve merkezi bir devlet yapılanması yerine birey ve eşitlik ruhunu doğurduğu

AMERİKAN BOARD OKULLARI VE ERMENİLER

Protestan misyonerlik jargonunda okuma-yazmayı öğretmek, bir tarz dini vecibeyi yerine getirmektir. Çünkü misyonerliğinin ilk adımı olarak Kutsal Kitap'ın inananların - ya da inanması muhtemel olanların- konuştukları dillere çevrilmesi ve bu kişilerin okuyup anlamalarının sağlanması hedeflenir. Çoğu durumda bunun mucizevi bir biçimde zihinsel bir dönüşüme neden olacağını hayal edilir. Bu nedenle American Board 50.Yıl Kitabı, yapılacak ilk işler arasında okul kurmak olduğunu şu sözlerle belirtiyordu: "sadece okuma-yazmayı bildikleri ölçüde kutsal kitaplardan faydalanabilecekleri için, misyonun ilk yapacağı işlerden biri okul açmaktır."⁵

Ancak eğitimle ilişkileri -örneklerini ilerde gördüğümüz gibi- hiç de bu kadar mütevazı olmayacaktır. Hıristiyanlıktan anladıkları, bir yanıyla, inananla Tanrı arasındaki tüm aracı kategorileri ve kurumları ortadan kaldıran yalın bir tarzdır. Öte yanıyla ise kendi uygarlıklarının topyekün resmidir. Misyonerler, dünyayı global ölçekte kendi etrafında örgütlemeye başlayan, kendini başka coğrafyalar üzerinde olduğu kadar, tarihler, uygarlıklar üzerinde de konumlayan bir uygarlığın içerisinde biçimleniyorlardı. Şüphesiz kendi Hıristiyanlıklarının diğer inanışlardan ve hatta Hıristiyanlık yorumlarından üstün olduğuna kuvvetle inanmaktaydılar. Bu nedenle kendilerini ziyadesiyle bir uygarlık temsilcisi olarak gördüler. Eğitim kurumlarından bekledikleri de tam da buydu; "meşru", hatta "tanrısal bir ödev" olarak gördükleri toplumsal topyekün değişimi gerçekleştirmek! Sadece Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerinde değil, başka coğrafyalarda da her düzeyde okullar açmak yeni temellere dayalı bir toplum oluşturmanın, topyekün değişimin en esaslı enstrümanı olarak misyonerlerce kabul gördü ve hayata geçirildi.

Türkiye Misyonu'nun Kuruluşu

Amerikan çağına daha bir yüzyıl vardı ama Amerikan Board'ın kurulduğu XIX.yüzyıl başında ABD, toprak olarak kıta içerisinde genişleme dürtüsü ile hareket eden ama ticari olarak global ölçekte adımlar atabilen bir devlettir. 'Salem ve Boston'a dönen her gemi uzak ülkelerin ve yabancı halkların hikayelerini de getiriyordu.' Bu koşullar altında, yüzyıl başında kurulan misyoner örgütleri, kısa sürede gözlerini kıyılarından uzak ülkelerin halklarına çevirdiler. Osmanlı İmparatorluğu ise, barındırdığı sayısız dini topluluk (ki Protestanlar için kafir dünyanın tam da merkezi demektir) ve Hıristiyanlığın ilk kök saldıği toprakları barındırması nedeniyle -onlar için- ziyadesiyle önemlidir. Yine de ilk misyonerler

gibi, merkezi bir kilisenin doğuş ve gelişimini engelliyordu. Müzehher Tunçalı, *Amerikan İhtilali*, İstanbul, 1966, s.12 Ayrıca bu konuda detaylı bilgi için Bkz. Winthrop S.Hudson, *Religion in America*, New York, Toronto, 1973 (2.baskı), Milton Backman, *Christian Churches of America*, New York, 1983, "Congregationalism" *Encyclopedia of Religion and Ethics*, Vol: IV, ss.19-22, New York, 1955

⁵ *Memorial Volume of the First Fifty Years*, s.243-244

Amerikan Donanması'nın Akdeniz'de ulaşım güvenliğini sağlamasına kadar beklidiler ve Osmanlı İmparatorluğu'nun hiçbir ülkenin müstemlekesi olmaması nedeniyle genç Amerika için önemli bir ticari pazar olarak saptanması ve bir tüccar akımının başlamasıyla birlikte bölgeye yöneldiler.⁶

Amerikan Board misyonerleri 1819-1920'de Osmanlı topraklarına ayak bastılar. İmparatorluğun çok mezhebli-dinli inanç mozağının -bilebildikleri- her bir parçası misyonun potansiyel ilgi alanıydı. Araştırma gezileri ve yazışmalarla bölge hakkındaki bilgi birikimleri arttıkça, ilgi alanları imparatorluğun doğu topraklarını da kapsar hale geldi. 1820'li yıllarda Müslümanlar arasında çalışmalarının hukuken imkansız olduğunu farkettiler. 1831 yılında William Goodell'in İstanbul merkezini kurmak üzere atanmasıyla oluşan Türkiye Misyonu, aralarında faaliyette bulunulacak topluluklar olarak Rumlar, Ermeniler ve Yahudileri belirlemişti.

İstanbul istasyonunun kuruluşunun hemen akabinde, 1831-1832 yıllarında İstanbul'da Rumlara yönelik temel eğitim veren dört okul (Tarlabası, İstanbul, Yeniköy, Büyükdere) açıldı. Okulların en etkili misyonerlik enstrümanı olarak görülmesinden başka, eğitim faaliyetlerinin misyonerlere şöyle bir katkısı da vardı; Vaaz vermeye kalktıklarında kendilerini dinlemeye gelen insan sayısından çok daha fazlasına eğitim kurumları oluşturmak yoluyla ulaşabiliyorlardı. Misyounun ilk yıllarında kurdukları okullar basitti. Hatta eğitim kurumu- misyon merkezi ve misyonerlerin yaşama mekanı çoğu durumda aynı bina oluyordu. Misyoun-evinin bir odası okul olarak düzenleniyordu. Yerler hasır kaplanıyor ve -Osmanlı toplumu için bir yenilik olan- sıralar diziliyordu. Gerek Rumlara yönelik okullarda gerekse daha sonra Ermeniler için kurulan okullarda harf kartları, resimler, şekiller, geometri kartlarıyla okuma-yazma ve aritmetik öğretilmekteydi.

Rumlara yönelik bu ilk hamle kısa sürede başarısızlıkla sonuçlandı. 20.yüzyıl başlarında American Board Genel Sekreteri olan James Barton sözkonusu başarısızlığın nedenini şöyle tespit etmekteydi: "Milliyetçilik duyguları Rumları güçlü bir şekilde bağlamıştı."⁷ Rumlar misyonerlerden eğitim yöntemlerini öğrenip, bu tarz okulları kendileri açma yolunu benimsediler. Yahudiler arasındaki çalışmalar da, kendine özgü koşulları içerisinde, beklenen sonuçları vermedi ve zaman içerisinde başarısız bulunup kapatıldı.⁸

Ermeni Cemaatinin Dönüşümü Ve Amerikan Okulları

⁶ Bkz. Esra Danacıoğlu, *Osmanlı Anadolu'sunda Protestan (Anglo-sakson) Misyoner Faaliyetleri, 1816-1856*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1993 (yayınlanmamış doktora tezi), ss.30-36

⁷ James L. Barton, *Daybreak in Turkey*, Boston, New York, 1908, s.144

⁸ Danacıoğlu, *age.*, ss. 88-92.,120-156

AMERİKÂN BOARD OKULLARI VE ERMENİLER

Ermeniler arasındaki çalışmalar ise çok daha farklı bir seyir izledi. Okullar, Rum cemaatinden farklı bir biçimde daha temelde mevcut bir arayışa denk düştü. 1830'lara gelindiğinde Ermeni cemaatinin, eğitimi yeniden örgütlenme problemini kendi içinde çözemeyişi ve Batılı-laik eğitim kurumlarına duyulan ihtiyaç⁹, misyonerlerin Ermeniler arasında tutunmalarının yolunu açtı. XIX. yüzyıl içinde Ermeniler milliyetçiliğe, Rumlardan farklı bir çizgide, cemaat-içi çatışmalarda ve cemaatin kendi iç yönetiminin laikleştirilip, demokratikleştirilmesinde uzun bir süre duraksadıktan sonra, başka parametrelerle (entellektüel uyanış ve hatta misyoner faaliyetleri vs.) yüzyılın ikinci yarısında yöneldiler. Bu anlamda Protestan misyonerler Osmanlı Ermeni cemaatini, geleneksel yapılarının çözüldüğü, yeni ekonomik ilişkilerin yeni toplumsal grupları yükselttiği, yeni ihtiyaç ve özlemlerin doğduğu, ancak bunların (henüz) ne milli bir arayış, ne de millileştirici bir özümseyiş çerçevesinde yaşanmadığı bir zaman aralığında yakaladılar. Bu nokta, "misyonerlerin saçtıkları tohumun" nasıl olup da Ermeniler arasında yeşermiş olduğunu açıklamaktadır. 1830-1844 dönemi, Ermeni toplumu içerisinde geleneksel güç sahibi olan iki kesimin: Ruhban ve amiraların¹⁰, -cemaat işlerinin yeniden düzenlenmesini isteyen toplumun esnaf-tüccar kesimlerini temsil eden grupların-taleplerine karşı direnişle geçti. Sözkonusu dönemde amiraları cemaatin muhafazakar kanadı olarak resmetmek mümkündür. Küçük bir amira grubu (Amira Mimar Balyan, Serveryan, Cezayirliyan gibi), ilk kurulan Amerikan okullarına sempati ile baksalar da büyük bir kesimi hem Amerikan okullarına ve hem de bu (toplumu dönüştürebilecek) "batılı tarzda eğitim veren" kurumların tamamına karşı düşmanca bir tutum geliştirdi. Mesela misyonerlerin -aşağıda değineceğimiz- Pera Okulu girişimlerinin toplumda yarattığı talep üzerine Mimar Balyan ve Serveryan'ın Üsküdar'da misyonerlerin eğitim sisteminden öykünerek kurdukları Cameran Okulu, amiraların baskısı nedeniyle 1839 yılında kapanma tehlikesi ile karşı karşıya kaldı. Esnaf ve amiralar arasındaki gerilim, 1844 yılında, farklı kaynaklarda 2 bin ile 5 bin arasında verilen Ermeni'nin amiraların baskısını protesto etmek üzere Bab-ı Ali'de gösteri yapmalarıyla zirvesine ulaştı. Tabandan gelen bu talep sonucunda, patrikhanenin sivil işler kurulu (o tarihe kadar sadece amiraların elinde iken), amiralar ve lonca temsilcilerinin eşit sayıda temsil edildikleri bir kurula dönüştürüldü. Daha sonra 1863 tarihli Ermeni Milleti Nizamnamesi ise seçim esasını getirerek Ermeni Cemaati'ni -kendi iç yönetiminde- demokratik bir yapıya kavuşturdu.

⁹ Örneğin, Rumlar eğitim kurumlarının yeniden örgütlenmesi işine misyonerlerin Osmanlı topraklarına ayak basışlarından önce girişmişlerdi. 1821 ayaklanmasından önce imparatorluk dahilinde 4 adet yüksek eğitim veren kurumları vardı: İzmir, Sakız, İstanbul (Kuruçeşme) ve Ayvalık Kolejleri.

¹⁰ Amiralar irsi iktidar sahibi bir oligarşik gruptur. Güçlerini ya Osmanlı yönetimi içerisindeki imtiyazlı konumlarından veya ekonomik sistem içerisindeki yerlerinden almaktadırlar. Siyasi ve ekonomik nüfuzları onları cemaat-içi vergilerin toplanması, patrik atamaları gibi konularda etkili kılmıştır.

1830'lu yıllara geri dönersek, bu tarihlerde İstanbul'da çalışan misyonerlerin anı ve mektupları Ermeni cemaatinin laik-dünyevi bilgilerin aktarıldığı okullara talebini gösteren saptamalar, gözlem ve anekdotlarla doludur. Bu anekdot ve saptamalarda öne çıkan grup -şüphesiz ki-kentin (Ermeni) tüccar-esnaf kesimidir. Nitekim 1846 yılında Ermeni Gregoryan Patrikhanesi tarafından protestanlığa eğilimli oldukları gerekçesiyle afaroz edilerek cemaat dışına atılan 33 kişinin neredeyse tamamı bu meslek grubunun temsilcilerinden oluşmaktadır. Öteyandan misyon okullarına yönelik baskının gerisinde de amiralar bulunmaktaydı.¹¹

Amerikan Misyonerleri'nin erken saptadıkları, Ermeni cemaati'nin dünyevi bilgiler veren okullara gösterdikleri talep, onları temel eğitim veren okulların yanısıra bazı başka üst düzey okullar kurmaya yöneltti. Bunlardan ilki 1834 yılında kurulan **Pera Erkek Okulu**'dur. Okulun programı, eğitimin nasıl dünyevi bilgilerin aktarılması temelinde gerçekleştirildiğini göstermesi bakımından anlamlıdır: Okulda İngilizce, Fransızca, İtalyanca, Ermenice, Türkçe, Rumca ve İbranice öğretiliyor, matematik, coğrafya ve deneysel olarak öğretilen doğa bilimleri de eğitim içinde yer alıyordu. Din dersleri ise -ancak ABCFM tarzı çizgisi olan bir örgüt için anlamlı olabilecek bir şekilde- pazar günleri için oluşturulan İncil sınıfından ibaretti. Kuruluşundan yaklaşık 1 yıl sonra okulun öğrenci sayısı 3'den 30'a çıktı. Ancak 1837 yılında okul Amiraların baskısı nedeniyle kapandı.¹²

American Board'ın ikinci girişimi, amiraların gözlerinden biraz uzakta Bebek'te 1840 yılında **Bebek Yatılı Koleji**'nin kurulması oldu. Kolejde yürütülen ders programı ve pratik uygulamaları, bu okulun da dünyevi-laik bir eğitim kurumu niteliği taşıdığını göstermektedir. Misyon'un 1844 Raporuna göre okulda şu dersler okutulmaktadır: İncil çalışmaları, teoloji, akıl ve ahlak felsefesi, tarih, İngilizce, sayısal bilimler (Amerika'daki kolejlerin tarzında) ve bütün fen bilimleri.¹³ Bu arada, aritmetik dışındaki tüm dersler İngilizce olarak verilmektedir.¹⁴ Dahası okul, soba, soba borusu, kürek ve portatif fırın, fare kapanı gibi ev aletlerinin imal edildiği bir atölyeye de sahipti.¹⁵ Protestanlığa eğilimli Ermeniler, Ermeni Patrikhanesi tarafından afaroz edilerek, loncalardan atılıp işsiz kaldıklarında okulun işlikleri bu kişilere yeni iş sahaları yarattı. Okulun bünyesinde kurulan buhar değirmeni ve ekmek fırını, özellikle Kırım Savaşı'nda İstanbul'daki İngiliz Ordusu'nun ekmek ihtiyacını karşılamasıyla misyona önemli miktarda para kazandırdı.¹⁶ Bebek Koleji'nin giderek bir ticari işletmeye dönüşmesi sonucu misyonun kendi içerisinde

¹¹ Bu paragraftaki bilgilerle ilgili bkz. Danacıoğlu, age., ss.92-120

¹² Dwight, age., s.30, 34-35.

¹³ **Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions (Presented at the Thirty-fifth Annual Meeting, held in the City of Worcester, Massachusetts, Sept. 10-13, 1844)**, Boston, 1844, s.106. Okul, öğretime 12 öğrenciyle başlamış, 1846 yılında öğrenci sayısı 27'ye, 1848 yılında ise 47'ye çıkmıştır.

¹⁴ Koçabaşoğlu, **Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki** s.83

¹⁵ Cyrus Hamlin, **My Life and Times**, Boston, 1924 (8.basım), s.264-268

¹⁶ Age., s. 325-329

AMERİKAN BOARD OKULLARI VE ERMENİLER

doğan tartışma, Bebek Yatılı Okulu'nun 1860'da din adamı yetiştirmek üzere Merfizon'a taşınması kararı ile noktalandı.

American Board misyonerlerinin genel olarak Ortadoğu eğitim tarihinde yaptıkları kaydadeğer katkılardan biri kızların eğitimi konusundadır. Bu konuda misyonun çalışması daha erken tarihlerde başlasa da¹⁷, ilk yatılı okul 1845 yılında Goodell'ların evinde 8 öğrenci ile başlayan **Pera Kız Yatılı Okulu** oldu.¹⁸ Kısa bir süre sonra, Miss. Lovell'in 2.8.1845 tarihli mektubundan anlaşılacağı üzere okul, başvuru taleplerini karşılayamayacak duruma geldi.¹⁹ Eğitim başlangıçta basitti. Okuma- yazma, aritmetik ve dikiş ile öğrencilere gündelik hayatlarını örgütleyebilecekleri pratiklerin öğretilmesine dayalıydı. 1849 yılına gelindiğinde eğitim programına coğrafya, Ermeni Edebiyatı ve dilbilgisi, tarih, ahlak, kompozisyon ve dini müzik eklendi. Eğitim programında İngilizce olmamasına rağmen öğrencilerin talebi öyle büyüktü ki misyonerler ders programlarının dışında öğrencilere ek İngilizce dersleri vermeye başladılar.²⁰ Bu ilk üç okul örneğinde de görüldüğü gibi Amerikan misyonerlerinin sundukları eğitim aslında dini bir eğitim olmaktan öteye büyük ölçüde dünyevi renkler taşımaktaydı.

Yukarıda Ermeni cemaatinin kendi iç çatışmaları konusunda kısaca değindiğim gibi, Amerikan misyonerleri ile Ermeni Kilisesi'nin ilişkileri aşağı yukarı başlangıç günlerinden hep sorunlu oldu. Amerikan misyonerlerinin dini akideleri, aslında uzun yüzyıllar boyunca değişmeden kalmış bir doğu kilisesi ve onun kurumları açısından kelimenin tam ifadesiyle "ihtilalci" bir özellik taşımaktaydı. Nitekim, bu karşı karşıya duruşun daha ilk günlerde -doğal olarak- farkına varan misyonerler, doğrudan kiliseyi, onun hiyerarşisini, ritüellerini ve kurumlanışını konu alan tartışmalar ve saldırılardan özenle kaçındılar. Bir anlamda, eğitim kurumları ve basım faaliyetlerine yoğunlaşmalarının bir nedeni de doğrudan doğruya dini alanda çalışmama tercihleri idi. Tüm bu temkinli adımlara rağmen 1840'lı yıllar, laik-ruhani Ermeni elitinin, misyonerlerle ilişkili Ermenileri "toplumun dışına atma" yılları oldu. Patrikhane, 1846 yılında misyonerlerle ilişkili olan Ermenileri aforoz etti ve "Ermeni ulusu ve inancının düşmanları" olduklarını deklare etti. Protestan Ermenilerin aforoz edilerek toplum dışına atılması misyonun tarihi açısından bir dönüm noktası oldu. Osmanlı topraklarında "hamilik" iddiasında bulunabileceği bir cemaat yaratma ihtiyacı içerisinde bulunan İngiltere ve İngiltere'nin İstanbul Elçisi Lord Straftord Canning'in etkin müdahaleleri sonucunda söz konusu Ermeniler,

¹⁷ İzmir'de kurulan kız okulu ile ilgili olarak bkz: Frank Andrews Stone, *Academies for Anatolia; A Study of the Rationale Program and Impact of the Educational Institutions, Sponsered by the American Board in Turkey, 1830-1980, USA, 1984, s.41*

¹⁸ *Report of the American Board of Commisioners for Foreign Missions (Presented at the Thirty-sixth Annual Meeting, held in the City of Brooklyn, New York, Sept. 9-12, 1845), Boston, 1845*

¹⁹ M.G: Benjamin, *The Missionary Sisters, A Memorial of Mrs.Seraphina Everett and Mrs.Harrietta Mar Hamlin, Late Missionaries of the A.B.C.F.M. at Constantinople, Boston, 1860., s.95, 100*

²⁰ *Age, s.92*

1846 yılında bir irade, 1847 yılında bu statüyü imparatorluk geneli için tekrarlayan bir diğeri ve 1850 yılında verilen hakları teyit eden bir fermanla “Protestan Milleti” statüsü elde ettiler ve ayrı bir cemaat olarak örgütlendiler.²¹

Amerikan Okullarının Yaygınlaşması

American Board İstanbul merkezini kuruluşunu takip eden yıllarda Anadolu’da da merkezler kurmaya başlamıştı. 1833 yılında kurulan İzmir merkezi asıl olarak misyonun basım faaliyetlerinin sürdürüldüğü bir yerdi. 1834 yılında Bursa, 1836 yılında Trabzon, 1839’da Erzurum merkezleri kuruldu. 1846 yılındaki kopuştan sonra misyonerler gerek kendiliğinden Protestanlaşmaların görüldüğü bölgelerde hareketi örgütlemek amacıyla, gerekse kendileri kritik veya uygun buldukları noktalarda merkezler açtılar; Antep (1849), Musul (1850), Arapkir (1853), Tokat ve Kayseri (1854), Maraş, Halep, Sivas, Harput (1855), İzmit, Urfa ve Antakya (1856), Diyarbakır ve Merzifon (1857) gibi.

1850’lerde misyonun eğitim politikasında kısmi bir değişiklik ortaya çıktı. Bu değişikliğin temelinde yeni oluşan Protestan cemaatlerin din adamlarına, bu din adamlarını yetiştirecek okullara duyduğu açık ihtiyaç vardı. Öte yandan “ABC’FM’nin Genel Sekreteri ... Rufus Anderson’a göre, o güne kadar ağırlıklı olarak sürdürülen İngilizce eğitim, öğrencileri milliyetlerinden, İncil’den ve papazlık mesleğinden uzaklaştırmakta ve iş ilişkileriyle bütünleşmeye yöneltmekteydi”.²² Misyon da; “İngilizce eğitimiyle öğrencilerin yönünü değiştirmek, yüreklerinde ulaşılmaz emeller yaratarak basit yaşamlarından hoşnutsuz kılmak” istemiyordu.²³ Yeni uygulamalardan birisi, o zamana kadar ağırlıklı olarak İngilizce sürdürülen eğitimin, öğrencilerin ileride kendi cemaatleri için daha faydalı olmalarını sağlamak üzere, duruma göre Ermenice ve Türkçe, bazen de Arapça olarak verilmeye başlanması oldu.²⁴

Misyon, teoloji ve diğer yüksek düzeydeki okulların yanı sıra anaokulu, ilk ve orta dereceli okullar açtı. 1910 yılında 444’e varan misyon okulları içinde, Amerikan misyonerlerinin uyguladıkları üst sınıflardaki başarılı öğrencilerin eğitim kadrosuna alındıkları bir sistemle, köylerde ve şehirlerde temel bilgilerin verildiği, okuma-yazmanın öğretildiği küçük ölçekli temel eğitim okulları veya dini bilgilerle

²¹ Bu konuda bkz. Danacıoğlu, *age.*, s.109-120

²² Finnie, *age.*, s.122

²³ Julius D.D. Richter, *A History of the Protestant Missions in the Near-East*, Edinburg, London, 1910, s.131.

²⁴ Mezunları din adamı olmak yerine laik meslekleri tercih eden Bebek Koleji’nin yöneticisi Hamlin, misyon okullarındaki bu yeni gelişme sonucunda ABC’FM’den ayrıldı. Zaten, pragmatik-rasyonel yanının dini yönünden ağır bastığını, okulda kurduğu uygulama atölyeleriyle, gördüğümüz bu misyoner, o zamana kadar yaptıkları ile Anadolu’da tutunabilmenin yolunu çoktan kavramıştı.

AMERİKAN BOARD OKULLARI VE ERMENİLER

okuma-yazmanın öğretildiği Pazar Okulları önemli bir yekunu tuttu. Bu tür okular, hem yetişkinlere okuma-yazmanın öğretilmesi, hem de orta düzeydeki okullara hazırlık teşkil etmesi bakımından iki yönlü bir işleve sahipti.

Ancak, 1860 yılı sonrasında Ermeni cemaatinin eski sistem yönündeki baskıları, misyonun 'Ermenice eğitim' kararını uygulayabilmesine izin vermedi. Tıpkı İstanbul'daki ilk tutunuşta olduğu gibi, Anadolu içlerindeki çalışmalarda da Ermeni toplumun içerisinde bir tarz "Batılılaşma" dürtüsü etkili oldu. Board'ın İngilizce eğitim veren ilk yüksek düzeydeki (college) okulu Antep'te açıldı. Bunu, 1876 yılında Harput'ta Fırat ve 1886 yılında Merzifon'da Anadolu Kolejleri'nin kuruluşu izledi. 1880'lerden sonra ise okulların sayısı hızla arttı. Bu yıllarda "Ermeniler, eğer Türkiye'de uygun bir yer edinmek istiyorlarsa, diğer milletleri eğitim alanında geçmeleri gerektiği olgusuna uyandılar. Genel bir aydınlanma arzusu Gregoryanlar kadar Protestanları da sardı. Baştaki misyonerler bu güçlü arzuyu tatmin etme durumundaydı."²⁵ 1885-1910 yılları arasında kurulan çoğu yatılı olmak üzere 25 orta düzeydeki okul kolejlere eklendi.

1855'de misyonun bünyesinde 27 misyoner, 5 din görevlisi, 10 vaiz ve 74 Protestan Ermeninin yardımcı işlerde çalıştığı, 1151 öğrencinin eğitim gördüğü 44 okulu, 71 öğrencinin devam ettiği 3 teoloji okulu, 25 öğrencili 1 kız yatılı okulu vardı.²⁶ Misyon merkezlerinin hızla artışı sonucunda 1860 yılında American Board Türkiye Misyonu'nu 1-Merkezi Türkiye, 2-Doğu Türkiye, 3-Batı Türkiye olmak üzere 3 ana misyon bölgesine ayırdı. Sonuçta, Tablo I'de de görüleceği gibi 1880'li yıllara gelindiğinde okullar belli bir yaygınlığa ulaşmıştı. Amerikan Okulları'nın ilkokullardan üniversitelere uzanan, içlerinde yerel dillerle birlikte İngilizce eğitimin de sürdürüldüğü; sanat okulları, kolejler, yatılı kız-erkek okulları, teoloji ve öğretmen okullarını kapsayan geniş kapsamlı bir eğitim dizgesi oluşturduklarının altını çizmemiz gerekiyor.²⁷ Amerikan Okulları'nın Tablo I'de görülen sayısal büyüklüğü, aynı yıllarda sayıları 50 ile 80 bin arasında verilen Protestanlığı benimsemiş Ermenilerle kıyaslandığında, misyonerlere Türkiye'nin kapılarını açan temel kurumun okullar olduğu, okulların etkilerinin ise sadece Protestan Ermeniler'le sınırlı kalmadığı görülmektedir. Protestan Ermeni cemaatine baktığımızda ise, bu cemaatin Anadolu'nun en eğitimli grubunu oluşturduğunu görmekteyiz. Öyle ki bir ABCFM bröşürü Anadolu'da 1872 yılında Protestanların %85'inin okur-yazar olduğunu bildirmektedir.²⁸

²⁵ Richter; age., s.131-132

²⁶ A.Kevork Sarafian, *History of Education in Armenia*, Los Angeles, 1930, s.170

²⁷ Bu geniş eğitim skalası içerisinde bir takım zanaatların öğretildikleri okullar ayrıca önemlidir. Örneğin Urfa'da yetim çocuklara yönelik olarak oluşturulan zanaat okulunda 1913 yılında halıcılık, terzilik, ayakkabı yapıcılığı, mekanik ve demir işçiliği öğretiliyordu. Harput'taki büyük misyon eğitim kompleksinde de marangozluk, halıcılık, tenekecilik, kunduracılık, ciltcilik, dikiş-biçki atölyeleri bulunuyordu. B.David Eddy, *What Next in Turkey*, Boston, 1913, ss.136-137

²⁸ Ethel W.Putney, *A Brief History of American Board Schools in Turkey*, İstanbul, 1964, s.2

1909-1910 yıllarına gelindiğinde ise görüntü şöyle idi: ²⁹ Batı Türkiye misyonu: 125 Pazar Okulu (10.981 öğrenci), 1 Teoloji Semineri ve 2 kolej (580 öğrenci) 13 yatılı okul veya lise (1.313 öğrenci, bunlardan 683'ü kız), toplam 148 ilkokul, ortaokul ve zanaat okulları (6.634 öğrenci) toplam öğrenci: 8529. Batı Türkiye Misyonu'nun belli başlı okulları arasında İstanbul Amerikan Kız ve Merzifon Anadolu Kolejlere, Merzifon Kız, İzmir Kız, Bursa Kız Okulları, Sivas Kız Lisesi, Talas Yatılı Kız Lisesi, İzmir Enternasyonal Lisesi sayılabilir. Merkezi Türkiye Misyonu: 38 Pazar Okulu, 1 teoloji semineri (6 öğrenci), 3 kolej (431 öğrenci), 6 yatılı lise (1236 öğrenci), 96 değişik kademelerde okul ve eğitim altında toplam 7.045 öğrenci. Bu okullar arasında Antep Kız ve Erkek Kolejlere, Maraş merkezi Türkiye teoloji Semineri, Maraş Kız Koleji, Tarsus St.Paul Enstitüsü, Adana Kızlar Semineri, Haçin Kızlar Akademisi sayılabilir. Doğu Türkiye Misyonu: 75 Pazar Okulu, (7134 öğrenci), 2 Teoloji Okulu (13 öğrenci), 1 kolej (202 öğrenci), 10 yatılı lise (463 öğrenci), 151 farklı niteliklere sahip okul (7400 öğrenci), toplam: 8.272 öğrenci. Harput Fırat Koleji, Harput Teoloji Semineri, Erzurum, Van, Bitlis Kız ve Erkek Yatılı Liseleri, Mardin Kız Yatılı Okulu.

Amerikan Board 100. kuruluş yıldönümü raporu, -misyonun başlangıç günlerinden itibaren ısrarla üzerinde durduğumuz- Ermeni cemaatinin bu tarz okullara yönelik talebinin altını şu sözlerle çiziyordu: "Okullara Müslüman ve Yahudi gençleri de devam ediyor ama modern eğitime en iyi cevap veren topluluk Ermeniler" ... [bu bölgedeki ED] eğitim etkinliklerinin giderleri, Amerikan Board'ın faaliyette bulunduğu başka tüm ülkelerdeki okullardan daha fazla bir oranda yerel kaynaklarca karşılanıyor, halkın kendisi ekonomik yükü omuzluyor.³⁰

Ruhsat Sorunu- Osmanlı Yönetimi'nin Bakış Açısı

Osmanlı İmparatorluğu'nda, Amerikan Okulları, tüm diğer yabancı okullar gibi uzun yıllar hiçbir denetime tabi olmadan açıldı ve varlıklarını devam ettirdiler. Bu konudaki ilk kapsamlı yasal düzenleme, 1869 tarihli "Maarif-i Umumiye Talimatnamesi" oldu. Bu talimatnameye göre okulların kuruluşu bir ruhsat kuralına bağlandı. 1886 yılında ise Milli Eğitim Merkez Teşkilatı'na Gayri Müslim ve Yabancı Okullar Müfettişliği Dairesi eklendi.³¹ Fakat gerek kadro sorunu gerekse okulların belli bir merkezde toplanmaması nedeniyle bir girişim pek de başarılı olamadı. Dahası, Amerikan Okulları'nın büyük bir kısmı, ruhsat alma zorunluluğunun getirilmiş olduğu XX. yüzyıl başlarında dahi ruhsatsız

²⁹ Bu paragraftaki bilgiler için bkz: *The One Hundredth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, together with the Minutes of the Centenary Meeting, Held at Boston, October 11-14, 1910, Boston, 1910, ss. 105-118.*

³⁰ *Age.*, s.105

³¹ Bayram Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, İstanbul, 1980, s.67

AMERİKAN BOARD OKULLARI VE ERMENİLER

çalışmaktaydı. Ekte verdiğimiz Maarif Salnameleri 1900'lerin başlarında bile bu kuralın pek de işlerlik kazanmamış olduğunu göstermektedir. Ruhsatsız bir takım okullar sayılsa da, genel toplam olarak 1316'da 56, 1317'de 106, 1318'de 65, 1319'da 70 ve 1321'de 82 Amerikan okulunun görünmesi, pek çoğunun Osmanlı devlet görevlilerinin bilgisinin dışında eğitim faaliyetlerine devam ettiğinin kanıtıdır. Bu durum, bir yandan okulların ruhsatsız olmalarından, öte yandan küçük yerleşim birimlerindeki temel eğitim veren okulların tespitinin zorluğundan ileri gelmektedir. 1311 yılında yabancı okullar ile ilgili bir tezkere yazan Maarif Nazırı Zühtü Paşa da tüm yabancı okullar için bu tür bir zorluktan söz etmektedir.³² Dr.Adnan ŞİŞMAN'ın çevirisini verdiği; 1903 tarihli Amerikan Okulları ve statülerini gösterir bir defter ve Maarif Nazırı Haşim Paşa'nın raporu da imparatorluğun içerisinde dikkate değer bir yaygınlığa kavuşmuş olan bu okulları tespit etme gayreti ve bu gayrette karşılaşılan güçlükleri gösterir diğer bir belgeler grubudur.³³ "Bu raporda Haşim Paşa Osmanlı İmparatorluğu'nda ..mevcut Amerikan müesseselerini 269 adet olarak göstermektedir. Bunların 5'i hakkında Ferman-ı Ali, 79'u için de resmi ruhsatname vardır. 108 tanesi ise ruhsatsızdır. 77'si hakkında da mahallinde bile bilgi bulunmadığı anlaşılmıştır."³⁴

Şüphesiz yabancı okullar bahsinde sorun sadece biçimsel olarak okulların gerekli izin prosedürün içine sokulmasından, yani idari bir tasarrufa konu yapılmasından ibaret değildir. Ermeniler arasında ayrılıkçı eğilimlerin belirdiği, bu amaca yönelik örgütlenme ve eylemlerin ortaya çıktığı bir dönemde bu topluluk arasında belli bir yaygınlık ve etkiye ulaşmış olan Amerikan okullarının söz konusu süreç üzerindeki etkileri soruşturulmaya çalışılmıştır. Örneğin Maarif Nazırı Zühtü Paşa'nın Protestan okullarına dair 1893 yılında Mabeyn-i Humayun Başkitabeti'ne verdiği tezkere okulların etkilerini göstermesi bakımından ilginç bir örnektir. Bu tezkerede Zühtü Paşa Protestan okullarında, dini bilgilerin Protestanlığın yayılmasına, Tarih derslerinin halkın zihinlerinde siyasi görüşlerin doğmasına ve İngilizce derslerinin Fransızca'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki nüfuzunu kırmaya yöneldiğini belirtmekteydi.³⁵ Anadolu Umum Islahat Müfettişi Şakir Paşa'nın 1898 yılında Mabeyn-i Humayun Başkitabeti'ne yolladığı layiha ise, azınlıkların bu tür [sanat okulları, orta ve yüksek dereceli okullar ED] Protestan okullarında edindikleri eğitim ve sanatın var olan gerginliği körükleyerek Müslümanların çekememesine neden olduğunu göstermektedir. Şakir Paşa bu eğitimle "...azınlıkların Anadolu'da ticaret ve sanayii tamamen ellerine geçirme tehlikesinin doğduğunu, buna karşılık Müslümanlara, aynı bölgelerde benzeri teknik becerileri verecek okulların açılması

³² Atilla Çetin, "Maarif Nazırı Ahmed Zühdü Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yabancı Okullar Hakkında Raporu" *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, (1983) Sayı:10-11, ss.189-217 (ayrı basım), s.194

³³ Doç.Dr.Adnan Şişman, *Osmanlı Devleti'nde XX.Yüzyıl Başlarında Amerikan Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, Balıkesir, 1994

³⁴ *Age.*, s.6

³⁵ Yahya Akyüz, "Abdülhamit Devri'nde Protestan Okulları ile İlgili İki Orjinal Belge" *Ankara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* III/1-4 (1970), s.121-128

gerektiğini söylemektedir.³⁶ Bayram KODAMAN da, gayrimüslimlerin okullarda aldıkları eğitimle yükselişlerinin “İslamların hasedine yolaçmış” olduğunu belirtmekte ve asıl olarak Abdülhamit Dönemi’nde sanayi mekteplerinin yaygınlığa kavuşmasının “...bu mekteplerin karşısında Medrese-i Sanayi adıyla kurulmuş okulların çıkarılması” politikasıyla ilintili olduğunu altını çizmektedir.³⁷

Abdülhamit döneminde Amerikan okullarının mercek altına alınması sadece okulların Ermeniler üzerindeki etkilerinin araştırılmasından kaynaklanmadı. Okulların Müslümanlar üzerindeki –olası- doğrudan etkisi, okullara devam eden Müslüman çocuklarının olup olmaması bir başka rahatsızlık konusu idi. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Esas Evrakı, Sadrazam Kamil Paşa Evrakı’na Ek’te Aydın Vilayeti dahilinde bu konuyla ilgili bir dizi soruşturmanın yapılmış olduğuna dair belgeler bulunmaktadır.³⁸

Sonuç Yerine; Okullar Ve Etkileri

Okulların etkilerine geniş bir perspektifte bakmak gerekmektedir. XIX. yüzyıldan XX.yüzyıla imparatorluk genelinde Hıristiyanların ve Müslümanların, hem kendilerini ve hem de yekdiğerlerini algılayışları büyük ölçüde değişti. Hıristiyanlar açısından durumu ulusalcı duyguların uyanışı ve siyasi haklardan mahrum olmakla birlikte, giderek ekonomik olarak –şüphesiz imparatorluğun ticari merkezlerinde- güçlenme ve yaşam standartlarında yükselme olarak özetlemek mümkündür. Bu reel duruma, kendi ulusal devletlerini kurmaktan, herhalde hem Osmanlı yönetimini ve hem de Müslümanları Hıristiyanlık tarafından galebe çalınan bir uygarlığın köhnemiş temsilcileri olarak görmeye uzanan geniş bir skalaya yayılmış bir algı demeti eşlik etmekteydi. Benzer bir algı değişimi Müslümanlarda da yaşandı. Gerek imparatorluğun geleneksel yapılanışının -ekonomik ve siyasi anlamda- Batı karşısında çözülüşü ve gerekse uzun süren savaşlar ve ayaklanmalarla nüfusun kırılışı ile Türklerin yaşam standartları düşerken, Osmanlı İmparatorluğu’nun çözülüşünün imparatorluğu oluşturan farklı dinlerden topluluklardan hıristiyan olanlar için; örneğimizde Ermeniler için pozitif seyreden bir süreç olması herhalde içe kolayca sindirilerek yaşanmadı. Anadolu’da Ermenilerin yaşam standartlarındaki yükselmenin bir kaynağı ticaretse bir diğeri okullar ve özellikle (dini eğitim veren okullar ve öğrencilerinin genel toplam içerisinde ancak mütevazı bir payının olduğu) Amerikan Okullarıdır. Ermeniler bu

³⁶ Bkz. agm, s.128, Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, Ankara, 1985 (2.basım) , s.221

³⁷ Bayram Kodaman, “Tanzimattan II.Meşrutiyete kadar Sanayi Mektepleri” **Türkiyenin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)**, (Ed.Osman Okyar-Halil İnalcık), Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 11-13 Temmuz 1977, Ankara, 1980, s.289,

³⁸ Örneğin söz konusu tasnifteki şu evraklar: Dosya: 86/11 sıra:1094, Dosya: 86/11 sıra:1098, Dosya:86/15 sıra:1422, Dosya: 86/27 sıra: 2619

AMERİKAN BOARD OKULLARI VE ERMENİLER

okullarda hem yabancı yatırımlarda, ticarete ve hem de devletle ilişkili alanlarda çalışabilmelerini sağlayacak bir donanım edindiler. Osmanlı İmparatorluğu'nda 1869 sonrası açılmaya başlanan Sanayi Mektepleri, misyon okullarında aldıkları eğitimle Ermenilerin neredeyse "tekel" oluşturmaya başladıkları belli başlı zanaatlarda Müslümanları yetiştirmek amacıyla kuruldu. Anadolu içlerinde gösterişli kiliseleri, okulları, yardımeleri, dispanserleri ile yükselen ve yerli çalışanlar olarak Ermenilere dayanan Amerikan kurumları, bu gerilimi arttırıcı bir etkide bulundu. Öte yandan, hem devlet hem de halk için, Balkanlar'da başarı ile gerçekleştirilen; önce ayaklanma sonra uluslararası desteği arkaya alarak ulus-devletini kurma senaryosunun Anadolu'da da hayata geçirilmesi riski mevcuttu. Ermeniler söz konusu olduğunda yaygın kurumları nedeniyle Amerikalılar, yabancı güçler arasında hatırı sayılır bir yere sahip görünmektedir.

1980'lerin başlarında American Board'ın bir hizmet-içi raporunda, bir toplumlar grubu içerisinde yalnızca tekini seçip onu dönüştürmenin uzun soluklu sonuçlarını düşünememiş romantikler olarak resmedilen misyonerler hakkında yapılan şu saptamalar oldukça dikkate değer görünmektedir: Misyonerler "... statü belirleyici faktörleri altüst etmeleriyle Türklerle Ermeniler arasındaki antipatinin derinleşmesinde katkı sahibi oldular. Amerikan Protestanları 'zencilere yönelik olarak kurulan, ve müslüman-siyah azınlığın beyaz Amerikalı çoğunluktan daha saygın bir duruma gelmesi sonucunu sağlayan, Müslümanların yönettiği bir yabancı eğitim dizgesi uzun yıllar eğer kendi ülkelerinde faaliyette bulunsaydı ne gibi reaksiyonlar yaşarlardı' bunu hiç düşünmediler. Dahası bu misyoner grubu Kapütülasyonların koruyucu zırhının arkasında dokunulmaz olsalardı ve Müslüman azınlık arkasını, onların haklarının arttırılmasını amaçlayan özel yasal düzenlemeler için baskı yapan güçlü uluslararası aktörlere dayanmış olsalardı.. New England, fonlar ve vakıflarla desteklenen Müslüman misyonerler tarafından işgal edilseydi, okullar ve camiler kursalardı, genç Amerikalıları Doğu tarzında eğitmeye girişselerdi...neler hissederdilerdi?"³⁹

Bir başka Amerikalı araştırmacı David Finnie daha farklı bir noktadan bakarak misyonerlerin kendi politik görüşlerin mevcudiyetinin altını şu sözlerle çizmekteydi:

"Misyonerler...şimdiki ve o zamanki Amerikalılar gibi iyi birer cumhuriyetçiydiler ve ideolojik zeminde Osmanlı devlet düzeni hakkında parlak olmayan görüşler taşıma eğilimindeydiler. Aynı zamanda, Türk yönetiminde kendi çalışmalarının gelişimi için engeller görüyorlardı. Yetkililer azimle Müslüman kaldığı sürece Hıristiyanlığın Protestanlık dalının güçlenmesi hemen hemen imkansızdı. Dışarıya karşı tedbirli bir biçimde nötr kaldılar, ama politik değişim için çalışmasalar da en azından bunun için dua edebilirlerdi."⁴⁰

³⁹ *Critical Survey of the Aims and Purposes of the Near East Mission 1820-1980* (yayınlanmamış rapor) s. 14-15

⁴⁰ Finnie, , age., s.130

ESRA DANACIOĞLU

Okullar, Batılı yaşam alışkanlıkları ve Batı kaynaklı her türlü bilginin verildiği kanallar oldukları gibi, cemaatin kültürel yaşamının gelişmesi gibi çok önemli bir konuda katkı sahibi oldular. Bu katkı Ermenice'nin standartlaşmasından, çeviri eğitim kitaplarına, sözlükler, gramer kitapları gibi dilbilgisinin temel taşlarına uzanan bir çeşitlilik göstermektedir. Dil birliği ve standart bir yazı dilinin oluşturulması ulusalcı duyguların yeşerebildiği başlıca zeminlerden biridir. Hamlin'in Bebek Koleji ile ilgili şu sözleri, misyon okullarının bu konudaki etkisine iddialı biçimde dikkat çekmektedir: "Eğitimimiz Ermenicenin yeşermesinde ivme kazandırdı. Onu kil ve demir olarak bulduk, altın olarak bıraktık. Şunu iddia ediyorum ki, Ermenice'nin Rönesansı'nda, sadece Bebek Koleji (bile) saygıdeğer bir yere sahiptir".⁴¹ Amerikan misyonerlerinin Ermeni milliyetçiliğinin ortaya çıkışındaki etkileri "standart bir yazı dili ve dil birliğinin" oluşumundan ibaret olmadı. Kendi kendini yönetim, cumhuriyet, demokrasi gibi kavramlar da misyon okullarında öğretilen değerler demetinin içerisinde bulunuyordu.

Öte yandan eğitim kurumlarının ağırlıklı bir parçasını oluşturduğu Amerikan "dini misyon"un "dünyevi" çıktıları da vardı. American Board Genel Sekreteri James Barton 1908'de imparatorlukta misyoner okullarının etkilerini şöyle anlatmaktaydı:

Misyonun "... eğitim kurumları ülke insanların gelenekleri, düşünceleri, yaşamlarının biçimlenişinde güçlü bir etkidir. Okullarda eğitilmiş kadın ve erkekler mesleklerinde olduğu gibi ticaret ve iş hayatında da önder durumlarda. Eski öğrencilerin büyük bölümü (bugün) Avrupa ve Amerika'nın hatırı sayılır tüccar ve iş adamları. Modern düşüncülü bu insanlar aracılığıyla fabrikalarımızın ürünleri ve Avrupa makinaları giderek daha çok oranda Doğu'nun içlerine girebiliyor ve Türkiye'nin malları da bize ulaşıyor. ...Sıklıkla söylenen şu şey doğrudur: Türkiye'deki Amerikan kolejlerini kurmak ve sürdürmek için ... yatırılan para ... bu ülkeyle artan ticaret şeklinde fazlasıyla dönmektedir."⁴²

⁴¹ Hamlin, age., s.210

⁴² Barton, age. Boston, 1908, s. 193

TABLO I
1887-1897 YILLARINDA OKUL VE ÖĞRENCİ SAYILARI*

	BATI TÜRKİYE MİSYONU		MERKEZİ TÜRKİYE MİSYONU		DOĞU TÜRKİYE MİSYONU	
	OKULLAR	ÖĞRENCİLER	OKULLAR	ÖĞRENCİLER	OKULLAR	ÖĞRENCİLER
1887 ¹	17	6 267	10	3 883	20	6 215
1888	150	6 269	102	4 448	164	6 392
1889	154	6 282	100	3 852	168	6 733
1890	156	6 119	112	5 544	178	7 950
1891	150	6 326	100	4 376	170	7 436
1892	145	5 791	113	4 562	172	7 767
1893	144	6 659	119	5 101	175	7 975
1894	149	6 865	109	4 991	169	8 030
1895	140	6 853	111	5 137	151	7 822
1896 ²						
1897	151	7 091	110	7 531	151	7 822

* American Board of Commissioners for Foreign Missions' Almanac 1887-1897'den derlenmiştir.

¹ 1887 yılı verileri öğrenciler itibarıyla genel toplamı içermekle birlikte, eğitim kurumu olarak sadece kolej, seminer gibi ileri eğitim veren kurumları içermektedir.

² 1896 yılının istatistikleri verilmemiştir.